

Kielisaarekkeet kirjallisuudessa Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisydestä 1800-luvulla?

Harry Lönnroth

Kieli- ja käännöstieteiden laitos/ Pohjoismaiset kielet

Tampereen yliopisto

Paula Rossi

Pohjoismainen filologia

Oulun yliopisto

Skönlitteratur erbjuder en intressant utgångspunkt för språksociologiskt orienterad flerspråkighetsforskning genom att komplettera den bild som historisk forskning ger. Syftet med detta bidrag, "Språköar i litteraturen. En hurdan bild ger memoarlitteratur av flerspråkigheten i Uleåborg och Tammerfors på 1800-talet?", är att belysa språkförhållandena i Uleåborg och Tammerfors med hjälp av memoarlitteratur. Materialet består av Sara Wacklins (1790–1846) Hundrade minnen från Österbotten (utg. 1844–1845) och Hermann Kauffmanns (1840–1908) Muntra minnen från mellersta Tavastland. Små berättelser om ångbåtar, jakt och fiske (utg. 1902). Uleåborg och Tammerfors är s.k. svenska språköar i Finland. Utöver finskan och svenskan har också andra språk bidragit till städernas språkliga mångfald. Denna undersökning visar att memoarlitteratur ger en mångsidig bild av historisk flerspråkighet i Uleåborg och Tammerfors på 1800-talet. Detta resultat ligger i linje med den bild som stadshistorisk forskning har kommit fram till när det gäller språk och språkgrupper i Uleåborg och Tammerfors på 1800-talet.

Avainsanat: kielisaareke, monikielisyys, muistelmakirjallisuus, Sara Wacklin, Hermann Kauffmann

1 Tavoite, aineisto ja menetelmä

Tämän artikkelin tavoitteena on kuvata Oulun ja Tampereen kielioloja 1800-luvulla muistelmakirjallisuuden avulla. Artikkelissamme kysymme, millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisydestä 1800-luvulla ja miten tämä kuva vastaa historian tutkimuksen kuvaa kaupunkien kielellisestä monimuotoisuudesta. Aineistomme koostuu kahdesta muistelmateoksesta: Sara Wacklinin Oulua käsittelevästä muistelmateoksesta *Hundrade minnen från Österbotten* (1844–1845) ja Hermann Kauffmannin Tamperetta käsittelevästä muistelmateoksesta *Muntra minnen från mellersta Tavastland. Små berättelser om ångbåtar, jakt och fiske* (1902). Olemme analysoineet muistelmateokset kvalitatiivisen lähiluentamenetelmän avulla siten, että olemme kiinnittäneet huomiota tekstinkohtiin, joissa kirjoittajat käsittelevät kieltä ja

kieliryhmiä eksplisiittisesti tai implisiittisesti. Paula Rossi vastaa Oulua (luku 3) ja Harry Lönnroth Tamperetta (luku 4) käsittelevästä osuudesta.¹

2 Kielisosiologinen kielisaareketutkimus

Tutkimuksemme teoreettisen viitekehyksen muodostaa historiallinen kielisosiologia, erityisesti historiallinen monikielisyystutkimus, jolla on yhtymäkohtia myös kaupunkihistoriallisen tutkimuksen kanssa (ks. myös Lönnroth & Rossi 2008a; 2008b). Siinä missä monikielisydestä kaunokirjallisuudessa on kirjoitettu verraten paljon (esim. Forster 1970), on monikielisyys muistelmakirjallisuudessa saanut vähän huomiota. Muistelmakirjallisuus on kirjallisuudenlaji, joka täydentää kielihistoriallisen tutkimuksen kuvaa menneisyyden kielellisestä todellisuudesta (ks. Pihlainen 2001, joka pohtii kaunokirjallisuuden ja totuudellisuuskysymysten välistä suhdetta historiassa).

Oulu ja Tampere ovat niin sanottuja ruotsinkielisiä kielisaarekkeita. 1800-luvulla molemmissa kaupungeissa oli suomenkielinen enemmistö mutta myös ruotsinkielinen vähemmistö. Suomen ja ruotsin lisäksi myös muilla kielillä on ollut oma roolinsa kaupunkien historiassa. Historiallinen monikielisyystutkimus, joka keskittyy yksilötason sijasta yhteiskuntatasoon, on kiinnostunut muun muassa kieliryhmien välisistä sosiaalisista suhteista, kansallisuusliikkeistä, kieliasenteista ja kielen valinnasta sekä kielen säilyttämiseen ja vaihtoon liittyvistä ilmiöistä.

3 Kielisaareke Oulu kirjallisuudessa

3.1 Sara Wacklin ja *Hundraå minnen från Österbotten*

1700-luvun lopulla Oulun kaupungissa oli hieman yli 3 000 asukasta ja noin 350 taloa (Palola 2005: 45). Yksi asukkaista oli Sara Elisabeth Wacklin, joka syntyi oululaiseen virkamiesperheeseen 26. toukokuuta 1790. Hänen isänsä oli kaupunginviskaali ja äitinsä kauppiaan tytär. Wacklinin suku oli kotoisin Iisalmelta, josta sukua muutti Ouluun 1700-luvun alkupuolella. Pohjoisen Pohjanmaan keskuksessa sen jäseniä toimi

Kielisaarekkeet kirjallisuudessa
Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisydestä
1800-luvulla?

sittemmin merkittävässä asemassa kauppiaina, laivanvarustajina ja merikapteeneina. (Westermarck 1919: 10–14; Hautala 1975: 188–189.)

Sara Wacklin joutui jo varhain isänsä aikaisen kuoleman vuoksi elättämään äitinsä ja itsensä. 16-vuotiaana hän aloitti opettajanuran, ja elämänsä aikana hän perusti koulun Ouluun, Turkuun ja Helsinkiin. Päätäväisyytensä ja ahkeruutensa ansiosta hän onnistui suorittamaan opettajantutkinnon Ranskassa, Sorbonnen yliopistossa, minkä johdosta häntä pidetään ensimmäisenä opettajanpätevyyden hankkineena suomalaisnaisena. (Westermarck 1919: 15, 19, 21–24; ks. myös Salo 2005: 76–77.)

Lukuisten vastoinikäymisten vuoksi Sara Wacklin päätti jättää Suomen ja muuttaa Tukholmaan vuonna 1843. Ruotsi oli luonnollinen valinta, koska Oululla ja oululaisilla oli tuohon aikaan vilkkaat suhteet läntiseen naapurimaahan ja Wacklinin suvun jäseniä ja perheystäviä asui siellä. Jo seuraavana vuonna hän julkaisi sukulaismiehensä, rovasti ja kirjailija Gustav H. Mellinin avustuksella kaksi ensimmäistä osaa kotiseutumuistojaan, *Hundrade minnen från Österbotten*. Sarjan kolmas nide ilmestyi vuonna 1845. Sara Wacklin ei ehtinyt kauan nauttia muistelmiensa suosiosta, sillä hän kuoli 28. tammikuuta 1846. (Westermarck 1919: 31–33, 36–37, 42; Viljanen 1964: 358–359.)

Muistelmissaan Sara Wacklin kertoo Oulun ja sen lähiseudun elämästä ja ihmisistä pääasiassa 1700-luvun loppupuolelta 1800-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin. Hän kuvaa mukaansatempaavasti oululaisia vanhoja tapoja, häitä ja hautajaisia, sekä kaupungin asukkaita ja sen tapahtumia, kuten suurta tulipaloa ja keisari Aleksanteri I:n vierailua.

3.2 Muistelmien antama kuva Oulun kielioloista

Historiankirjoituksen mukaan Oulun porvariston varsinaisena puhekielenä oli 1700-luvun jälkipuoliskolla suomi, mutta ruotsin kielen asema vahvistui Oulun tultua maaherrankaupungiksi vuonna 1776. Monet arvossa pidettyjen porvarissukujen edustajat olivat kaksikielisiä ja puhuivat sekä ruotsia että suomea, sillä molempien kielten osaaminen oli välttämätöntä: ruotsi oli hallinnon kieli ja sitä tarvittiin myös

kaupankäynnissä. Toisaalta Oulu oli suomalaisen maaseudun ympäröimä ja pääosa väestöstä oli suomenkielisiä. Useat käsityöläiset olivat kotoisin Ruotsista ja monet merimiehet olivat matkoillaan oppineet ruotsia, joten sekä suomen että ruotsin kieli kuuluivat oululaiseen elämään. (Halila 1953: 599.)

Sara Wacklinin äidinkieli oli ruotsi, mutta hänen kerrotaan puhuneen hyvin ja mielellään Oulun alueen valtaväestön äidinkieltä suomea. Yksi esimerkki hänen kiintymyksestään suomen kieleen on, että hän itse valitsi hautakiveensä suomenkielisen tekstin. Hän osasi myös erinomaisesti ranskaa. (Westermarck 1919: 23, 44, 55.)

Sara Wacklin on kirjoittanut muistelmansa ruotsiksi, mutta tekstissä on siellä täällä myös lyhyitä suomenkielisiä katkelmia, jotka kertovat alueen kielioloista ja henkilöiden kielitaustasta. Sara Wacklin kirjoittaa joistakin paikoista sekä suomalaisella että ruotsalaisella nimellä:

- (1) Beckholmen eller Pikisaari (Wacklin 1844a: 13)
- (2) Straxt utanför Limingo tullport var en stor gräsbevext plan, som kallades Lötan (på finska: Lyötty) [...] (Wacklin 1844a: 15).

Sara Wacklin on joitakin kertoja eksplisiittisesti maininnut kuvaamansa henkilön käyttämän kielen tai kommentoinut tämän kielitaitoa. Varakas kauppaneuvos Lars Henrik Keckman, papin poika, puhui muistelmien mukaan ruotsia, mutta innostuessaan hän käänsi sanottavansa suomeksi antaakseen sanomalleen lisäpainoa:

- (3) Gubben [Keckman] blef vid minnet häraf så uppbragt, att han ännu häftigare fortfor: "[---] Men jag hade gifvit honom på ryggen dermed, selkään minä olisin antanut; det hade han förtjent, sen hän olis ansaannut." – Då gubben var ifrig, brukade han öfversätta sina ord på Finska, för att gifva dem mera eftertryck. (Wacklin 1845: 157.)

Rikkaan kauppiaan Kivi-Tanelin kielitaidosta kerrotaan, että hän puhui sekä ruotsia että suomea. Hän oli vuonna 1808 luvannut majoittaa ruotsalaisen upseerin, erään kreivin, tämän ollessa matkalla kohti sotatannerta. Kreivi saapui kauppiaan luo, mutta häntä luultiin palvelijaksi, ja hänet sijoitettiin yksinkertaiseen huoneeseen. Kreivi suuttui

Kielisaarekkeet kirjallisuudessa
Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisydestä
1800-luvulla?

saamastaan kohtelusta ja uhkasi talon isäntää asetta heilutellen, jolloin Kivi-Taneli vastasi suomen kielellä:

- (4) Då gick Kivi-Taneli helt lugn, med armarna öfver bröstet, störaren ett par steg närmare, och sade: ”reistatan kumbika tässä voita.” Grefven, som ej begrep finska, blev alltmera rasande och började allt häftigare svänga sin sabel, då ett vackert fruntimmer, med ett förfäradt utseende, hejdande fattade hans arm, i det hon ropade: ”Älkä Jumalan tähden isäntä koskeko, onnitoin.” (Wacklin 1844b: 19.)

Kun venäläiset voittivat Suomen sodan 1808–1809, venäläisiä sotaherroja saapui Ouluun. Heidät sijoitettiin parhaimpiin taloihin, joiden asukkaat eivät kuitenkaan hallinneet venäjän kieltä. Eräällä kenraalilla oli mukanaan adjutantti, joka tulkkasi tämän puheen ruotsiksi:

- (5) Den af adjutanterna, som förut uträttat generalens uppdrag och talte svenska, tolkade nu på hans vägnar tusende granna saker för den stumma värdinnan, som satt orörlig stirrande och tummade på kammarnyckeln (Wacklin 1844b: 31).

Edellä mainitut Venäjän armeijan upseerit puhuivat myös ranskaa, jota talon rouva ei hallinnut, vaikka Oulun akateemisesti sivistynyt johtava porvaristo osasi enemmän tai vähemmän tätä ajan sivistyskieltä (ks. Halila 1953: 599; vrt. Wacklin 1844b: 4):

- (6) Herrarne voro muntra, och man skrattade åt qvickheter och anekdoter, hvilka berättades på fransyska. Den svenske adjutanten tolkade dem alla för gumman, så att hon, som eljest alltid var glad och treflig, snart begynte återlifvas, småle, och gifva rediga svar på generalens frågor. (Wacklin 1844b: 31.)

Suomen ja ruotsin kieli olivat tuttuja alueen väestölle – puhuivatpa he niitä molempia kieliä itse tai eivät. Tätä käsitystä vahvistaa kertomus, jossa oululaiset nuoret naiset tanssivat Venäjän armeijan upseerien kanssa:

- (7) ”Mamma, jag tror vi äro i Babylon,” sade hon. ”Jag dansar nu med den åttonde kavaljeren. Men alla, tycker jag, tala de ett nytt språk som jag aldrig förr hört. Det är ändå bra roligt, mamma.” [---] Sedan officerare af de högsta graderna dansat med alla damerna, kom turen till den yngre militären. Och nu hördes konversationen blifva liflig på finska; ty de fleste av dessa officerare voro Liffländare, Estländare, eller ifrån gamla Finland, Wiborg och trakten deromkring. Flere af dem talte också bruten svenska. (Wacklin 1844b: 42–43.)

Arvostettu opettaja Moster Stina äänsi erittäin huolitellusti puhuessaan ruotsia, kuten esimerkistä (8) ilmenee:

- (8) Moster Stina var ett mycket klokt och ytterst ordentligt fruntimmer, äfven i sitt sätt att tala. Hon uttalade alltid, då hon helsade, ”god dag,” m. m, efter bokstafven och ej så värdslost förkortadt, som man vanligtvis brukar tala svenska språket, just derföre så svårt att läras af en utländning. Moster Stina talte så som hon skref och läste språket, rätt och grammatikaliskt. (Wacklin 1844a: 107.)

Palvelija Majakin puhui ruotsia, mutta hänen ruotsin kielen ääntämisensä erosi selkeästi Moster Stinan moitteettomasta ääntämisestä:

- (9) Ja, jak visste tet nock, att frun kulle kå efter pastorn. Hon kunte altri vara klat, sild från honom. (Wacklin 1845: 82.)

Sen lisäksi, että Sara Wacklin on selkeästi maininnut käytetyn kielen, ruotsinkielisissä muistelmissa on suomenkielisiä lauseita, sanontoja, puheenparsia, kehotuksia ja tervehdyksiä sekä vaatteiden ja ruokien suomalaisia nimiä. Nämä suomenkieliset tekstit Wacklin on kääntänyt ruotsiksi vain ruotsia osaavalle lukijalle. (Ks. Kirri 1979: 92; 1989: 131–135.) Suomen kieltä on työväen, merimiesten ja porvariston perheenjäsenten vuorosanoissa. Perämiehen tytär Liisu lauloi kehtolaulun *Nuku, nuku, nurmilintu* suomeksi (Wacklin 1844b: 126), mutta myös pormestarin rouva käyttää suomen kieltä (Wacklin 1844a: 103). Tukholmassa viisi vuotta asunut varakkaan kauppiaan poikakin puhutteli äitiään suomeksi (tosin *äiti*-sanalla on ruotsin *mamma*): ”Antakaat mamma kulta! minun mennä merta myöten” (Wacklin 1845: 170). Merkillepantavaa kuitenkin on, että Wacklin ei esimerkiksi ole käyttänyt suomen kieltä kuvatessaan pormestarin ja porvariston yhteistä kokousta eikä siteeratessaan hovineuvoksen puhetta (Wacklin 1844a: 61–87, 131–133). On mahdollista, että Wacklin on halunnut suomenkielisillä tekstinkohdilla osoittaa puhujan äidinkielen. Koska kirja on kirjoitettu ruotsiksi ruotsinkieliselle lukijakunnalle, siinä ei voi olla pitempiä suomenkielisiä katkelmia, ja vain osa henkilöiden puheesta on kirjoitettu suomeksi. Kyseessä voi olla myös alueelle tyypillinen kielenkäyttö, suomen- ja ruotsinkielisen kieliaineksen yleinen sekoittaminen. (Ks. Westermarck 1919: 55; Kirri 1979: 104; 1982: 197; 1989: 132.)

Monet oululaiset, jotka löysivät muistelmista omia sukulaisiaan, närkästyivät ja muuttivat muistelmien nimeksi *Sata valhetta Pohjanmaalta (Hundrade lögner från Österbotten)*. Sara Wacklin oli aavistanut saavansa tällaisen vastaanoton ja kirjoitti esipuheessa kirjailijan oikeudesta nähdä ja käsittää asiat omalla tavalla. (Westermarck

1919: 37–38.) Kirjailijakin muistaa ja kertoo sen, minkä hän itse on valinnut ja haluaa kertoa muille. Muistelmat kuitenkin vahvistavat näkemystä, että suomen ja ruotsin kieli kuuluivat oululaiseen arkeen (Kirri 1979: 104). Tämä koskee sekä puhuttua että kirjoitettua kieltä.

4 Kielisaareke Tampere kirjallisuudessa

4.1 Hermann Kauffmann ja Muntra minnen från mellersta Tavastland

Insinööri ja konepajan johtaja Hermann Karl Heinrich Kauffmann (1840–1908) julkaisi vuonna 1902 pienenä omakustanteena muistelmateoksensa *Muntra minnen från mellersta Tavastland*. Vuonna 1972 kirjasta ilmestyi toinen ruotsinkielinen painos. Suomeksi teos ilmestyi vuonna 1939 otsikolla *Mieluisia muistoja Keski-Hämeestä* ja uudelleen vuonna 1967 otsikolla *Hauskoja muistoja Tampereen tienoilta*. Kirja on tamperelaisen muistelmakirjallisuuden klassikko, jolla on oma paikkansa myös Suomessa julkaistun ruotsinkielisen kirjallisuuden historiassa. Tämän lisäksi Kauffmannin muistelmat kuuluvat Sisä-Suomen monikielisyyden ja -kulttuurisuuden historiaan. Hänen aikalaisensa eivät mainittavasti huomioineet kirjan ilmestymistä, siitäkään huolimatta, että kirjassa on ominaisuuksia, jotka kertovat tekijänsä kirjallisesta ilmaisukyvyvystä. Tällaisina ominaisuuksina on mainittu esimerkiksi huumori ja paikalliskuvauksen tarkkuus.

Hermann Kauffmann oli harvinaislaatuinen tapaus Tampereella 1800-luvulla. Hän oli aikansa *polyglotti*, monikielinen (polyglotteja käsittelee esim. Laurén 2006). Kauffmannin saapuminen Tampereelle liittyy kaupungin nopeaan teollistumiseen 1850-luvulta lähtien. Kaupungin raskas teollisuus tarvitsi ulkomaisia asiantuntijoita, joita saapui pääasiassa Saksasta, Englannista ja Ruotsista. Ulkomaiset asiantuntijat ja heidän perheensä lisäsivät teollisuuskaupungin kielellistä monimuotoisuutta. Hermann Kauffmannin vanhemmat olivat kotoisin Eutinista Saksasta, mutta hän syntyi Göteborgissa 18. elokuuta 1840. Koulunsa Kauffmann kävi ruotsiksi Göteborgissa opiskellen muun muassa Chalmersin opistossa. Tampereelle hän saapui vuonna 1862 työskennelläkseen Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Osakeyhtiön konepajan

(myöh. Oy Tampella Ab) palveluksessa. Vuonna 1880 hän siirtyi Nobelin konepajaan Pietariin. Vuonna 1900 Kauffmann jätti Pietarin ja asettui Suomeen kirjoittamaan muistelmiaan. Muistelmissaan hän käsittelee erityisesti harrastuksiaan: höyrylaivoja, metsästystä ja kalastusta. Kielellisesti lahjakkaan Kauffmannin oli helppo oppia kieliä. Hän osasi ruotsia, saksaa ja englantia mutta myös suomea. Riikinruotsalaisen taustansa vuoksi Kauffmannin muistelmat eivät sisällä mainittavasti suomenruotsalaisia erityispiirteitä. Kauffmannin mukaan muistelut ovat totuudenmukaisia, vaikka mukana on myös kuulopuheita. Hermann Kauffmann kuoli Nurmussa Viipurin lähellä 12. kesäkuuta 1908. (Ruotsin- ja suomenkielisten laitosten esipuheet; Rasila 2005; Mäkinen 2008a.)

4.2 Muistelmien antama kuva Tampereen kielioloista

Tampereella asui vuonna 1870 noin 7 000 asukasta ja se oli Suomen viidenneksi suurin kaupunki. 1900-luvun alussa asukkaita oli lähes 36 000. Kolmenkymmenen vuoden aikana kaupungin väkiluku oli yli viisinkertaistunut ja siitä oli tullut Suomen kolmanneksi suurin kaupunki. (Vähäpesola 2008a.) Tampere oli kuitenkin hyvin suomenkielinen kaupunki. Vuonna 1880 kaupunkilaisista oli ruotsinkielisiä 7,4 prosenttia. Vuonna 1890 luku oli noin 6,9 prosenttia ja vuonna 1900 enää 5,6 prosenttia. 1800-luvun lopulla äidinkieleltään muita kuin suomen- tai ruotsinkielisiä oli vain noin 1 prosentti tamperelaisista. Vuonna 1890 Tampereella oli vieraskielisiä yhteensä 169 henkilöä, joista suurimman osan muodostivat saksan- ja venäjänkieliset. (Vähäpesola 2008b; ks. myös Mäkinen 2008b.)

Hermann Kauffmannin muistelmat sisältävät paljon esimerkkejä Tampereesta kieliyhteisönä 1800-luvun jälkipuoliskolla. Näistä on seuraavassa mahdollista esittää vain joitakin tyypillisiä tapauksia. Kauffmannin muistelmat sisältävät esimerkiksi mainintoja Tampereella vaikuttaneista monikielisistä henkilöistä eli siitä, mitä kieliä kaupungissa puhuttiin (ensisijaisesti tähän ryhmään kuuluvista esimerkeistä, ks. esim. Kauffmann 1902: 14, 64–65, 115, 205, 295). Näistä yhdessä Kauffmann kommentoi erään kapteenin kielitaitoa ja kielellisiä asenteita sekä laivalla puhuttua sekakieltä, ”siansaksaa”:

Kielisaarekkeet kirjallisuudessa
Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisydestä
1800-luvulla?

- (10) Då kapten icke var mäktig svenska språket, ehuru han förstod något, men väl tyckte det vara förmer att på detta språk gifva maskinisten sina kommando, hade ombord utbildats en rotvälska, som endast den invigde kunde begripa och hvilken är rolig nog att omnämnas. Då kapten sade »klart i maskinen» lät det »larimasin», »framåt» blef »ramoti» och »sakta framåt» återgafs med »sahta ramoti». Men det fanns äfven ett »mycket sakta» som blef: »så sahta hur han kan». »Stopp» var ömsom »topp» och »topp, topp tykkenään». »Back» och pack äro ju någotsånär lika ljudande, och hade maskineriet stannat, så att det var osäkert om denna manöver kunde utföras, då var det ju motiveradt om kapten först hörde sig för med frågan: »kan han vå pack»? samt i gynnsamt fall fick till svar: »kyllä se kommer kun se hinner vaan», och då fortsatte med: »nåkra lakena paks». (Kauffmann 1902: 32.)

Erik Andersson (1989: 180) on todennut, että kirjailijan on vaikea kuvata sitä kielten kohtaamista, joka on tyypillistä merenkululle. Tämä toteamus pätee mielestämme myös sisävesiliikenteeseen. Anderssonin mukaan se, että kirjailija on itse kokenut todellisuuden, jota hän kuvaa, ei takaa, että hän myöhemmin muistaisi kaikkia kielellisiä vivahteita, mikä vaikeuttaa ”autenttisten” repliikkien muodostamista. Andersson otaksuu, että kirjailija muistaa parhaiten idiomit ja puheenparret, komentosanat, tervehdyssanat, kirosanat ja kielelliset vitsit. Se, miten hyvin hän jälkikäteen onnistuu muodostamaan idiomaattista kieltä, vaihtelee. Kirjailija voi joskus myös joutua improvisoimaan sekakieltä, Andersson toteaa.

Toinen tunnettu tamperelainen muistelijä, Tyko Varto (s. 1872), muistelee lapsuuttaan Tampereella 1880- ja 1890-luvuilla (kolmas kielellisesti relevantti muistelmakirjailija on esim. Napoleon Wesander 1936). Varto (1954: 65) mainitsee, että laivojen kapteenit käyttivät ruotsinkielisiä komentosanoja ”framoot”, ”ful faart”, ”stop”, ”pak” ja ”sakta pak” (vrt. esim. [10]). Hän toteaa kuitenkin seuraavasti:

En usko, että Tampereen laivain »kapteeneista» kukaan puhui tai ymmärsi ruotsia, sillä suomea he puhuivat kuten muutkin tamperelaiset, mutta tällaiset vieraskieliset komentosanat heillä oli jokaisella. Eivätkä he todellisuudessa mitään kapteeneja olleet, ainoastaan kulkuedet tuntevia työläisiä, jotka laivoissaan olivat ohjauspyörää pyörittäviä »styymanneja». (Varto 1954: 65.)

Kauffmann kertoo ajasta, jolloin Tampereesta tuli ”Suomen Manchester”. Teollisuus toi ihmisiä Euroopasta Suomeen ja maalta kaupunkiin. Tähän ryhmään kuuluvat maininnat, jotka koskevat ihmisten kielellistä taustaa (ensisijaisesti tähän ryhmään kuuluvista esimerkeistä, ks. esim. Kauffmann 1902: 12, 108, 116, 148, ks. myös 185). Erityisen keskeisessä roolissa on Tampereelle teollisuuden mukana saapuneet henkilöt. Kauffmann mainitsee erityisenä ryhmänä pohjanmaalaiset ja heidän murteensa (ks. esim.

Kauffmann 1902: 11, 66, 183, 197, 259) ja kaupungin englantilaisen väestöryhmän (ks. esim. Kauffmann 1902: 219–223, 243, 245, 278, 288–289, 291). Hän kuvaa esimerkiksi englantilaisten kalastusharrastusta Tammerkossessa (Kauffmann 1902: 120–122, 224–226). Esimerkissä (11) Kauffmann kuvaa englantilaisen insinööri Dillworthin kielellisiä asenteita. Tämä oli Kauffmannin mukaan

- (11) [...] en stockkonservativ engelsman, som ansåg sig icke behöfva praktisera något annat tungomål än sitt världsspråk och därför med förakt såg ned på hvarje individ, som icke förstod detta (Kauffmann 1902: 11).

Kauffmann käyttää muistelmissaan paljon tekstile vieraita kielielementtejä: yksittäisiä sanoja ja ilmauksia suomeksi, saksaksi ja muilla kulttuurikielillä (ensisijaisesti tähän ryhmään kuuluvista esimerkeistä, ks. esim. Kauffmann 1902: 32, 60, 79, 83, 91, 166, 204, 309). Kauffmannin vahvasta kielestä, saksasta, kertoo esimerkin (12) kaltaiset sananlaskut:

- (12) »In der Not frisst der Teufel Flügel«, säger ordspråket [...] (Kauffmann 1902: 84).

Hermann Kauffmannin muistelmat sisältävät myös paljon henkilön- ja paikannimiä. Kauffmann käyttää ruotsinkielisiä kadunnimiä kuten *Bomullsspinnerigatan* (Kauffmann 1902: 64), *Konungsgatan* (Kauffmann 1902: 64), *Hamngatan* (Kauffmann 1902: 65) ja *Nygatan* (Kauffmann 1902: 120). Kantakaupungin ulkopuolisista paikoista hän käyttää kuitenkin ensisijaisesti suomenkielisiä muotoja ja siksi hänen ortografiansa vaihtelee: esimerkiksi *Karila* 'Kaarila' ja *Hattanpää* 'Hatanpää' (Kauffmann 1902: 189) sekä *Takkahuhti* 'Takahuhti' ja *Piispala* 'Pispala' (Kauffmann 1902: 192).

Muistelmat sisältävät dialogisuutta ja dialektologiaa eli kirjoittajansa muistoja ”autenttisesti” puheesta ja imitoiduista murteista. Kauffmann heijastelee toisin sanoen ajan murteita ja puhekieltä kirjoitetussa muodossa (ensisijaisesti tähän ryhmään kuuluvista esimerkeistä, ks. esim. Kauffmann 1902: 11, 93, 128, 170, 216–217). Esimerkissä (13) Kauffmann imitoi humoristisesti humalaisen pohjalaisen puhetta:

- (13) »Herr insenör var inte ledsen, jag syper bara den här syper och sedan syper jag int' mer i dag, ellerst blir jag söpen» [...] (Kauffmann 1902: 216).

Kielisaarekkeet kirjallisuudessa
Millaisen kuvan muistelmakirjallisuus antaa Oulun ja Tampereen monikielisydestä
1800-luvulla?

Kauffmannin sosiaalisen verkoston ja muistelmien kontekstin muodostaa pääasiassa 1800-luvun tamperelaiset seurapiirit. Tähän ryhmään kuuluvat maininnat, jotka käsittelevät sosieteetin sosiaalisia suhteita Tampereella, sen ylemmän yhteiskuntaluokan piirissä, jossa Kauffmann sulavasti liikkui (ensisijaisesti tähän ryhmään kuuluvista esimerkeistä, ks. Kauffmann 1902: 76, 109, 148, 272). Esimerkissä (14) Kauffmann muistelee tanssiaisista ja mainitsee, että tapaus kuvaa osuvasti ajan seurapiirejä:

- (14) Upptagen af den ännu pågående reparationen ombord, kunde jag icke egna mig åt dansnöjet, men en liten episod därifrån har stannat kvar i minnet och då den är rätt illustrerande för de sociala förhållandena inom den tidens sällskapskretsar i T:fors, vill jag omtala den. Jag stod och samtalade i balsalen, då jag hörde possessionaten Aminoff från Pekkala, hvilken som god vän till kaptenen af honom inbjudits till festen, i min närhet till dans uppbjuda en ung dam, dotter till en rik fabrikant i staden. Med högdragen min svarade hon honom: »Hvad heter man och hvad är man?» Härtill svarade A.: »Jag är från landet och heter Aminoff», hvarefter han med en bugning aflägsnade sig. Ja ja! Stick icke näsan dit, när man icke är ceremonielt presenterad! (Kauffmann 1902: 112.)

5 Lopuksi

Sara Wacklinin ja Hermann Kauffmannin muistelmat antavat monipuolisen kuvan Oulun ja Tampereen monikielisydestä 1800-luvulla ja vastaavat hyvin kaupunkihistoriallisen tutkimuksen antamaa kuvaa Oulun ja Tampereen kielellisestä monimuotoisuudesta. Muistelmilla on näin ollen kielihistoriallista lähdearvoa, vaikkakin tutkijan on oltava tietoinen muistelmiin liittyvistä lähdekriittisistä ja metodologisista ongelmista. Muistelmat ovat aikalaisaineistoa, jotka täydentävät kuvaamme historiallisesta monikielisydestä, joka koostuu kielellisistä, kulttuurisista ja yhteiskunnallisista elementeistä.

Viitteet

¹ Harry Lönnroth on Suomen Akatemian tutkijatohtori 2008–2010. Artikkelin on osa hänen ”Teollisuuskaupungin kielellinen murros. Ruotsalaisuus Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle” -hankettaan. Harry Lönnroth ja Paula Rossi tekevät tutkimusyhteistyötä Tampereen ja Oulun monikielisyden tutkimuksessa.

Kirjallisuus

Andersson, E. (1989). Språkmöte i finlandssvenska sjöfartsskildringar. *Folkmålsstudier* 32, 179–195.

- Forster, L. (1970). *The Poet's Tongues. Multilingualism in Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halila, A. (1953). *Oulun kaupungin historia 2. 1721–1809*. Oulu: Oulun kaupunki.
- Hautala, K. (1975). *Oulun kaupungin historia 3. 1809–1856*. Oulu: Oulun kaupunki.
- Kauffmann, H. (1902). *Muntra minnen från mellersta Tavastland. Små berättelser om ångbåtar, jakt och fiske*. Helsingfors: Författarens förlag.
- Kauffmann, H. (1939). *Mieluisia muistoja Keski-Hämeestä. Pakinoita höyrylaivoista, metsästyksestä ja kalastuksesta*. Suom. Kaapo Murros. Hämeenlinna: Karisto.
- Kauffmann, H. (1967). *Hauskoja muistoja Tampereen tienoilta. 2. painos*. Kaapo Murroksen tarkistettu suomennos. Porvoo/Helsinki: WSOY.
- Kauffmann, H. (1972). *Muntra minnen från mellersta Tavastland. Små berättelser om ångbåtar, jakt och fiske*. 2 uppl. Helsingfors: Schildt.
- Kirri, A. (1979). Finska inslag i Sara Wacklins Hundrade minnen från Österbotten. Teoksessa: *Festskrift till Björn Pettersson 29.12.1979*, 91–106. Tammerfors: Institutionen för filologi II, Tammerfors universitet.
- Kirri, A. (1982). Sara Wacklinin Hundrade minnen från Österbotten alkuperäisteoksen suomenkielisistä aineksista. *Kaltio* 6, 196–197.
- Kirri, A. (1989). Språk i språk. *Folkmålsstudier* 32, 129–147.
- Laurén, Ch. (2006). *Tidig inläring av flera språk. Teori och praktik*. Vasa: Vaasan yliopisto.
- Lönnroth, H. & P. Rossi (2008a). Språkhistorien i stadshistorien. Språk i kontakt i Tammerfors och Uleåborg. Teoksessa: *Svenskan i Finland 10*, 197–211. Toim. J. Lindström et al. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.
- Lönnroth, H. & P. Rossi (2008b). Språken i föreningsspråk. Finländska fruntimmersföreningar som språkliga miljöer på 1800- och 1900-talen. Teoksessa: *Svenskans beskrivning 29*, 187–194. Toim. M. Nordman et al. Vasa: Svensk-Österbottniska samfundet.
- Mäkinen, S. (2008a). Insinööri ja tehtaanojohtaja Hermann Kauffmann (1840–1908). *Koskesta voimaa*. [online]. [haettu 31.1.2008]. Saatavilla: <http://www.uta.fi/koskivoimaa/henkilot/hermanni.htm>.
- Mäkinen, S. (2008b). Tampereen ulkomaalainen väestö 1870–1900. *Koskesta voimaa*. [online]. [haettu 10.4.2008]. Saatavilla: <http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/ulkom.htm>.
- Palola, A.-P. (2005). Oulu 1700-luvulla, kaupan vapautumisen vuosisadalla. Teoksessa: *Oulun vuosisadat 1605–2005*, 44–59. Toim. R. Satokangas. Oulu: Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys/Oulun yliopiston historian laitos.
- Pihlainen, K. (2001). Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historian tutkimuksessa. Teoksessa: *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*, 303–317. Toim. K. Immonen & M. Leskelä-Kärki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rasila, V. (2005). Kauffmann, Hermann. Teoksessa: *Suomen kansallisbiografia 5*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 64.
- Salo, M. (2005). Oulu laivojen ja tervan vuosisadalla (1809–1879). Teoksessa: *Oulun vuosisadat 1605–2005*, 60–80. Toim. R. Satokangas. Oulu: Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys/Oulun yliopiston historian laitos.
- Wacklin, S. (1844a). *Hundrade Minnen från Österbotten*. Första delen. Stockholm: K. R. Loströms bokhandel.
- Wacklin, S. (1844b). *Hundrade Minnen från Österbotten*. Andra delen. Stockholm: K. R. Loströms bokhandel.
- Wacklin, S. (1845). *Hundrade Minnen från Österbotten*. Tredje delen. Stockholm: K. R. Loströms bokhandel.
- Varto, T. (1954). *Lapsuuteni Tampere. Kuvaus Tampereesta 1880–90[-]lukuilla*. Tampere: Tampere-Seura.
- Wesander, N. (1936). *Levnadsminnen*. Helsingfors: Söderström.
- Westermarck, H. (1919). Levnadssteckning. Teoksessa: *Hundrade Minnen från Österbotten jämte Österbottniska anekdoter, en efterskörd efter Sara Wacklin*, 7–66. Utg. H. Westermarck. Helsingfors: Schildt.
- Viljanen, L. (toim.) (1964). *Suomen kirjallisuus III*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura/Otava.
- Vähäpesola, J. (2008a). Tampereen väestö 1870–1900. *Koskesta voimaa*. [online]. [haettu 10.4.2008]. Saatavilla: <http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/vaesto.htm>.
- Vähäpesola, J. (2008b). Äidinkieli, kansallisuus ja uskonto. *Koskesta voimaa*. [online]. [haettu 10.4.2008]. Saatavilla: <http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/kielijauskonto.htm>.